

رسانه‌های اجتماعی و توانمندسازی شهروندان

در جریان تحولات بیداری اسلامی

مصطفی ملکوتیان* / حسن فارسی جوکار**

چکیده

یکی از پدیده‌های قابل توجه سال‌های اخیر، رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی بوده‌اند که با توجه به قابلیت‌ها، کاربردها و آثار، نگاه‌های مختلفی را به خود معطوف داشته‌اند، به ویژه پس از تحولات انقلابی بیداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا که به زعم برخی اگر این نوع رسانه‌ها نبودند، انقلاب‌ها به وقوع نمی‌پیوستند. این مطالعه به دنبال بررسی چگونگی ایفای نقش رسانه‌های اجتماعی در انقلاب‌های عربی است؛ انقلاب‌هایی که برخی معتقدند توسط شبکه‌های اجتماعی پیش رفته‌اند و عناوینی چون انقلاب‌های «فیس بوکی» و «توییتری» به آنها داده‌اند. لذا برخی مدعی‌اند که اینترنت و ابزارهای آن نقش تعیین‌کننده‌ای در حرکت‌های انقلابی بیداری اسلامی داشته‌اند. این مطالعه ضمن پذیرش اصل تأثیرات رسانه‌های اجتماعی در تحولات بیداری اسلامی، در خصوص میزان آن ادعایی ندارد، اما در نحوه ایفای نقش رسانه‌های اجتماعی بر این ادعاست که رسانه‌های اجتماعی در توانمندسازی شهروندان و تعمیق حرکت‌های اعتراضی نقش مؤثری داشته‌اند. این نوشتار همچنین تلاش می‌کند ذیل دیدگاه‌های ارتباطات توانمندساز و نظریه صدا با استفاده از اطلاعات و منابع در دسترس به این مسئله بپردازد که کنشگران تحولات بیداری اسلامی تا چه حد از

mmlakot@ut.ac.ir

hfarsi@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۹۴/۷/۲۰

*. استاد دانشگاه تهران.

** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه تهران.

تاریخ دریافت: ۹۴/۳/۲۵

رسانه‌های اجتماعی چون فیس بوک توئیتر و یوتیوب جهت افزایش آگاهی و سامان‌دهی شرایط سیاسی استفاده نموده‌اند. لازم به ذکر است در این نوشتار، تحولات کشورهای عربی به دلایل مختلف - که تبیین آن مجال خود را می‌طلبد - ذیل عنوان بیداری اسلامی توصیف شده‌اند.

واژگان کلیدی

بیداری اسلامی، توانمندسازی، رسانه‌های اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی.

طرح مسئله

علل و عوامل گوناگون ریز و درشتی در تحولات بیداری اسلامی در خاورمیانه و شمال آفریقا نقش داشته‌اند؛ زیرا هر حادثه برآیند مجموعه‌ای از علل است. (حائری قزوینی، ۱۳۹۲: ۱۷) برخی محققین و نویسندگان با اشاره به نارضایتی بالا، بیکاری و گرانی مواد غذایی (perwaize, 2014: 5) بر علل و عوامل اقتصادی، سیاسی و اجتماعی متمرکز شده‌اند و در تحلیل و علت‌یابی تحولات به آنها استناد نموده‌اند. امیر عبداللهیان معتقد است: مطالبات مدنی و مطالبات اقتصادی، مولفه‌های همچون رفتار تحقیرآمیز محور آمریکا - رژیم صهیونیستی با مردم منطقه، عدم رعایت کرامت انسانی و خودکامگی حاکمان از عوامل خیزش‌ها به حساب می‌آیند. (عبداللهیان، ۱۳۹۲: ۱۶۰) و یا آصف حسین بر این موضوع تأکید دارد که در کشورهای مثل تونس، نارسایی‌ها سبب گسترش اسلام‌گرایی، با گرایش‌های مدرن به رهبری راشد الغنوشی و حزب النهضه شده است. (حسین، ۱۳۸۷: ۱۰۱) برخی نیز به رسانه‌های اجتماعی و قدرت آنها در مقابل قدرت‌های اقتدارگرا و رژیم‌های رسانه‌ای آنها توجه نموده و نقش ویژه‌ای برای رسانه‌های اجتماعی برشمرده‌اند و معتقدند اینترنت و شبکه‌های مبتنی بر آن، وسیله‌ای برای دستیابی به اطلاعات، آگاهی و دانایی می‌باشند. (حاتمی، ۱۳۸۹) و کنشگران فضای مجازی می‌توانند از این فضا برای مشتعل نمودن تحولات سیاسی - اجتماعی بهره‌برداری نمایند. (Tkacheva et al 2013:37) ذیل توجه به نقش رسانه‌های جدید و اجتماعی طیفی از دیدگاه‌های متفاوت مطرح شده، برخی از رسانه‌های اجتماعی به‌عنوان علت انقلاب، برخی به‌عنوان ابزار سازمان‌دهی، برخی، به‌عنوان آلت‌رناتیو رسانه‌های رسمی و برخی به‌عنوان تسهیل‌گر در وقوع انقلاب‌ها به آن توجه داشته‌اند. در مجموع کمتر کسی منکر نقش رسانه‌های اجتماعی در انقلاب‌ها و اعتراض‌های قیام‌های بیداری اسلامی بوده است. (Alterman and jon, 2011) اما در این اینکه این نقش چه بوده است تفاوت دیدگاه کم نیست.

امروز که فناوری اطلاعات و ارتباطات در همه ساختارهای زندگی نفوذ کرده و دوری از آن اجتناب‌ناپذیر است، (حسن زاده و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۳) اعتقاد بر این است که رسانه‌های اجتماعی با ویژگی‌هایی چون ایجاد امکان مشارکت، ایجاد ارتباط بین مردم، همکاری و هم‌افزایی، امکان واکنش آنلاین، سامان‌دهی و بسیج افراد، سرعت بالا و هزینه پایین، (سلطان آبادی، ۱۳۹۳: ۲۶) نوعی تاکتیک بر علیه حکومت‌ها و به‌ویژه حکومت‌های اقتدارگرا و رژیم رسانه‌ای آنها بوده است. براساس دیدگاه لوتان و همکاران (۲۰۱۱) در تحولات انقلابی و اعتراضات، رسانه‌های اجتماعی شرایط را برای همفکری و سامان‌دهی مردم فراهم می‌کنند، بدون اینکه هزینه قابل توجهی داشته باشند. در دنیای امروز رسانه‌های اجتماعی بین مردم بسیار متداول شده، تا حدی که خود را در انقلاب درگیر می‌کنند، بدون اینکه کاربران آنها نیاز به آموزش و کارگاه داشته باشند، گرد هم می‌آیند و یکدیگر را ملاقات می‌کنند و فقط با عضویت در شبکه‌های اجتماعی مثل فیس‌بوک و توئیتر به شاخص‌های لازم جهت اندازه‌گیری و ارزیابی مسائل و مشکلات دست می‌یابند و البته نباید از نقش مشوق و تحریک‌کننده آنها نیز غفلت نمود.

بنابراین می‌توان مدعی شد رسانه‌های اجتماعی مبتنی بر وب ۲ که مبتنی بر پیشرفت‌های فناورانه با هدف افزایش ارتباطات افراد و ایجاد فضایی برای تبادل اطلاعات و داده (Altes, 2009) و ابزار قدرتمندی برای روزنامه‌نگاری مردمی و پخش اطلاعات و اخبار مستقل (Cumunillo & Anzera 2012:435) است، شرایط را برای گسترش وسیع هسته و کانون انقلابی فراهم می‌نماید. اواخر سال ۲۰۱۰ که بیداری اسلامی به‌عنوان واکنشی علیه چند دهه تحقیر (اقرار پرست، مهربان‌فر، ۱۳۹۱)، فقدان آزادی سیاسی، فساد فراگیر، عدم شفافیت، باندبازی و بیکاری به وقوع پیوست و به صورت زنجیره‌ای از تحولات به صورت دومینو کشورهای عربی را فراگرفت، در تحلیل و تعلیل این حوادث دیدگاه‌های مختلفی مطرح شد، از جمله حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در خطبه‌های نماز جمعه ۱۵ بهمن ۱۳۸۹ تأکید نمود: عامل اصلی این حرکت عظیم مردم مصر و تونس، احساس تحقیر است که مردم از وضعیت سرانشان دارند (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۱۳۶)، و هوارد (۲۰۱۱) مطرح نمود که این حرکت‌های انقلابی منحصر به فرد بوده‌اند؛ زیرا آنها استفاده از رسانه‌های اجتماعی و متقارن و مردمی را در شورش‌ها و گسترش اطلاعات بین مردم عملی نمودند. به عبارتی دیگر تحولات بیداری اسلامی از جمله حرکات و تحولات بی‌نظیر و اولین انقلاب مردمی در نوع خود در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا بود که اوایل قرن ۲۱ به وقوع پیوست و فناوری‌ها، روندها و تاکتیک‌ها از سوی مقاومت‌های مردمی استفاده شد و حتی سمیر ابوزید معتقد است: توانایی به کارگیری ماهرانه این فناوری‌ها در انقلاب‌ها که آن را به الگویی برای امکان به کارگیری رسانه‌ها در

تحولات سیاسی - اجتماعی تبدیل کرد، دلیل آشکار و عملی بر پیشرفت و تکامل عقل عربی است. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۳: ۳۶)

با توجه به نقش انکارناپذیر رسانه‌های اجتماعی در شکل‌گیری حوزه عمومی انقلاب و شکل دادن به افکار عمومی و سایر آثار آنها، بررسی و تحقیق پیرامون فهم چگونگی ارتباط بین فناوری‌های ارتباطی و از جمله رسانه‌های اجتماعی و تحولات انقلابی امری مهم و ضروری است؛ زیرا ما در عصر و زمانی زندگی می‌کنیم که زوج ICT و رسانه‌های اجتماعی (Agarwal et al, 2014:VII) در تار و پود جوامع، نظام‌ها و زندگی انسانی ریشه دوانده، محیط را تغییر داده (رشیدپور، ۱۳۵۲: ۳۱) مردم را توانمند و دولت مستقر را تهدید می‌کند. (Rosenau, 2002:64)

اهداف تحقیق

۱. بررسی نقش رسانه‌های جدید در تحولات انقلابی بیداری اسلامی؛
۲. تحلیل نقش رسانه‌های اجتماعی در توانمندسازی مردم؛
۳. بررسی چگونگی توانمندسازی مردم توسط فناوری‌های ارتباطی.

روش تحقیق

این نوشتار مبتنی بر روش توصیفی و تحلیلی است و اطلاعات مورد نیاز از آثار علمی، مجلات، روزنامه‌ها و وبسایت‌ها جمع‌آوری شده است.

فناوری ارتباطات و اطلاعات و ارتباطات توانمندساز

توانمندسازی مفهومی است ارتباطی (ابطحی و عابسی، ۱۳۹۳: ۴)؛ زیرا ارتباط، ابزار توانمندکردن است. (ویندال و دیگران، ۱۳۷۶: ۱۴۱) و فرایندی مشارکتی است که در حوزه‌های مختلف از جمله سیاست، جامعه‌شناسی، اقتصاد، مدیریت و روان‌شناسی مورد استفاده قرار می‌گیرد. توانمندسازی که در سه بعد توانمندسازی فردی، توانمندسازی ارتباطی و توانمندسازی جمعی (فرهنگی و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۵) مطرح می‌شود، فرایندی است که از طریق آن افراد، گروه‌ها و اجتماعات به کنترل و نظارت بر شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی (راپاپورت، ۱۹۸۴) مشارکت در اجتماع و رخدادهای خبری مربوط به خودشان دست می‌یابند.

در پیوند ارتباطات و توانمندسازی آنچه مطرح می‌شود، ارتباطات توانمندساز است. ارتباطاتی که ذیل دیدگاه اجتماع محور قرار می‌گیرد و به بخش انسانی توجه بیشتری دارد و با تقویت آگاهی و

تبدیل مسئله اجتماعی به نیروی سیاسی (آرنت، ۱۳۸۱: ۸۶) به تغییر از طریق عوامل انسانی، کنش‌ها و ساختارهای ارتباطی، در قدرت حاکم می‌اندیشد (Jacobson & Kolluri & Serweas, 1999)؛ زیرا ارتباط بین دسترسی به اطلاعات و توانمندسازی امری است اثبات شده (ابطحی و عابدی، ۱۳۹۳: ۸) و اطلاعات صحیح، به موقع و مربوط، از جمله مهم‌ترین عوامل ایجاد قدرت و صحت تصمیم‌گیری به‌شمار می‌آیند و پایه اساسی در استقلال عمل محسوب می‌شوند و دسترسی به اطلاعات، شهروندان را قادر می‌سازد تا مشارکت آگاهانه در سیاست داشته باشند. (Lake, 1995:4)

امروز فناوری اطلاعات و ارتباطات توان انسان را در غلبه بر محدودیت‌های مکانی و زمانی افزایش داده (اسلامی، ۱۳۹۳: ۱۱) و در وجوه مختلف خود را نشان می‌دهد. یکی از دستاوردهای فناوری اطلاعات، اینترنت است که به عنوان نخستین رسانه چند به چند (کرم‌اللهی، ۱۳۹۰: ۱۳۸) از نظر اجتماعی قشربندی ندارد (محسنی، ۱۳۸۰: ۷۷) و ذیل این دستاورد، قدرت در دست مردم (گرام، ۱۳۹۳: ۵۸) قرار می‌گیرد و اینترنت و تلفن همراه قدرتی ارتباطی در اختیار مردم گذاشته که بسیار فراتر از آن چیزی است که روابط و اقدامات پیش از آن برخوردار بودند. (تیلی، ۱۳۸۹: ۱۹۵)

با گذر از دوران وب ۱ و ورود به دوره وب ۲ و ۳، شاهد شکل‌گیری فضاهای مجازی تعاملی در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی هستیم که از مهم‌ترین آنها رسانه‌های اجتماعی است که قالب‌های مختلف دارند و شهروندان مجهز به رسانه‌های اجتماعی (prokhorov, 2012: 25) در شش سطح از توانمندسازی رسانه‌های اجتماعی تأثیر می‌پذیرند:

۱. تعامل یک به یک افراد از طریق شبکه‌ها؛
۲. تشکیل جوامع و تجمیع قدر مشترک آنها؛
۳. تقویت ارتباط بین مردم از طریق گفتگو پیرامون ارزش‌ها و ایده‌های مشترک؛
۴. گفتگو میان شهروندان درخصوص مسائل حکومتی؛
۵. تعامل بین بخش خصوصی، حکومت‌ها و سازمان‌های غیرانتفاعی؛
۶. آمیختگی جهان واقعی و جهان مجازی. (Mainwaring, 2012)

لذا کنشگران سیاسی با بهره‌گیری از فناوری‌های ارتباطی و از جمله رسانه‌های اجتماعی مبتنی بر وب، فرصت‌های بیشتری به دست می‌آورند و خلاقیت‌های جدیدی خلق می‌کنند و این یعنی شهروندان توانمند، شهروندانی که در شبکه اینترنتی و رسانه‌های اجتماعی بسیار فعالند و در مقایسه با سایر انواع شهروندان شبکه‌ای که در رسانه‌های اجتماعی دیده می‌شوند (Perwaize, 2014:40) از اسلوب رفتاری برخوردار بوده و بر سایر افراد تأثیر می‌گذارند.

در چنین شرایطی است که در غیاب رسانه های رسمی و یا عدم توجه آنها به افراد بی صدا، صاحبان صدا، نسبت به بیان مطالبات و ترجیحات خود توانا شده (Combaz & McLoughlin, 2014) و با دستیابی به قدرت ارتباطی (Philip, 1998) می توانند صدای خود را به خارج از گروه برسانند. حامیان نظریه صدا معتقدند اینترنت و رسانه های جدید این امکان را برای همه افراد فراهم می سازند تا صدایی داشته باشند. (قائم و تارتار، ۱۳۸۴) در تأیید این دیدگاه هادسون و همکاران نیز معتقدند: رسانه های جدید می توانند گروه هایی که قبلاً بی صدا بودند را توانمند نمایند. (Hudson et al, 2014:202)

کارکرد رسانه های اجتماعی در بیداری اسلامی

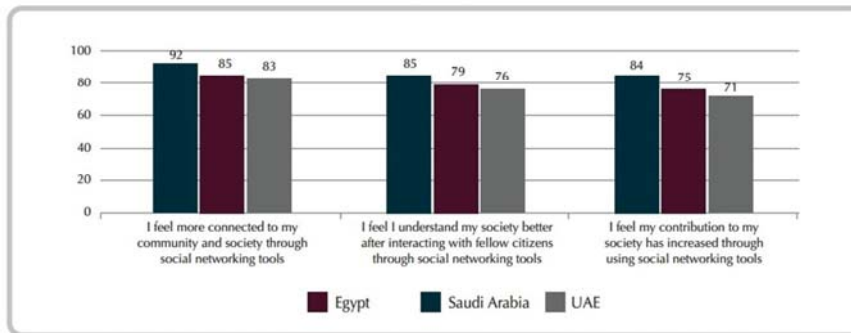
براساس دیدگاه باری آکسفورد (۲۰۱۱) در جریان بهار عربی (بیداری اسلامی) رسانه های اجتماعی به شدت توسط گروه های مردمی فراوانی که تقریباً تحصیل کرده بودند و بخشی از آنان را زنان تشکیل می دادند که از قبل با اینترنت و فضای مجازی آشنایی داشتند (شکل ۱)، مبتنی بر این فضا برای گفتگوهای سیاسی مورد استفاده قرار گرفتند و زمینه شکل گیری ریسمان مشترک احساس قدرتمندی مردم (کاستلز، ۱۳۹۳: ۲۸) را فراهم نمودند.

شکل (۱)

ردیف	مصاحبه شونده	دیدگاه
۱	زن مسلمان ۲۷ ساله	من عاشق اینترنت هستم، اینترنت در زندگی من یک دنیای متفاوت ایجاد کرده است.
۲	زن ۲۱ ساله	اینترنت قطعاً زندگی من را عوض کرد.
۳	زن مسلمان ۲۸ ساله	اینترنت زیباست، در آن دنیای بزرگی مال من است.
۴	زن مسلمان ۲۵ ساله	اینترنت یک تفاوت بزرگ در زندگی من ایجاد نموده است.
۵	زن مسلمان ۱۷ ساله	اینترنت زندگی من را عوض کرد.

(source:wheeler,2006:12-14)

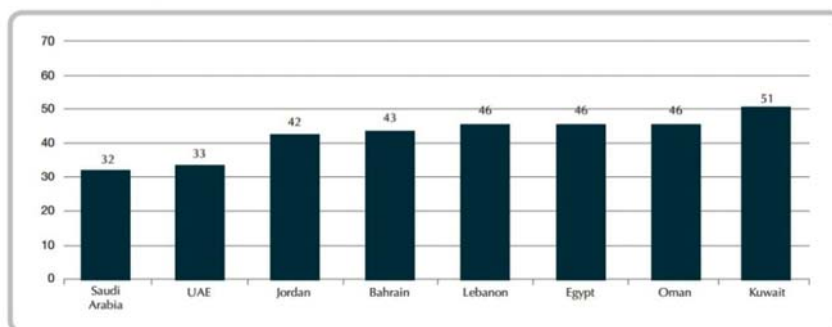
لذا رسانه های اجتماعی شرایطی به وجود آوردند که مردم توانستند ارتباط مستحکم تری پیدا کنند (شکل ۲) و از طریق این رسانه ها و اخبار، ابراز همدردی و حمایت خود را به اشتراک گذارند و رسانه هایی چون فیس بوک، توئیتر و یوتیوب از یک سو به آگاهی و تعامل بیشتر مردم کمک نمودند و از سوی دیگر توسط گروه های مردمی جهت فشار و اعتراض به حکومت استفاده شدند.

شکل (۲): پاسخ‌ها به سؤال میزان موافقت شما با جملات زیر درخصوص تأثیر رسانه‌های اجتماعی در دیدگاه اجتماعی شما

نویهد و وارن معتقدند در جریان تحولات بیداری اسلامی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا به ویژه مصر و تونس، اینترنت به خوبی توسط وبلاگ‌نویسان جهت انتشار دیدگاه‌های انتقادی و اعتراضی مورد استفاده قرار می‌گرفت. (Noueihed and Warren, 2012)

برخی هم معتقدند انقلاب دیجیتال که توانمندسازی شهروندان را به دنبال داشته، از طریق آزادی بیان بیشتر و نفوذ آنها در محیط فرهنگی، سیاسی (Mahlouly, 2013) اصلاً با هدف انتشار ایده‌های انقلابی و آزادی در بین حجم وسیعی از مردم ایجاد شده‌اند. (شکل ۳)

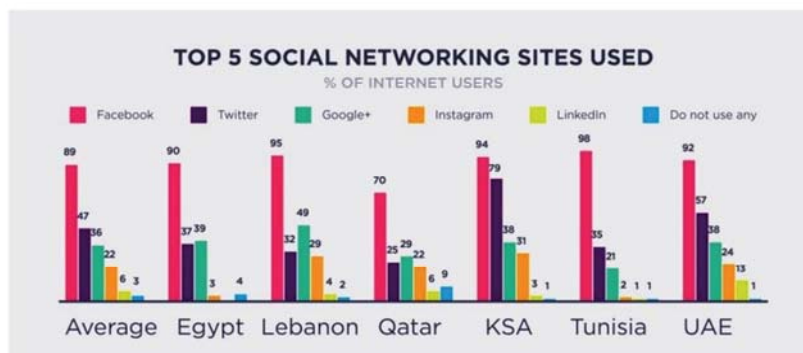
شکل (۳): پاسخ‌ها به سؤال / نقش رسانه‌های اجتماعی در توانمندسازی من برای تغییر در جامعه / کشور

این موضوع حتی از سوی کاپلان و هاین لین این‌گونه مطرح می‌شود که منبع خبری العربیه و الجزیره یک سایت سیاسی مصری (Kaplan and Hain* lein, 2010) بوده و برخی هم معتقدند: گفتگوهای آن لاین آزادی که میدان شکل‌گیری افکار عمومی (وبستر، ۱۳۸۰: ۲۲۱) است، نقش تعیین‌کننده‌ای در سرنگونی حکومت‌های مصر و تونس داشته‌اند. بررسی توئیتر و برخی وبلاگ‌ها از سوی جیمز و گلین نشان می‌دهد قبل از اعتراضات مردمی، گفتگوهای راجع به آزادی، انقلاب و

دموکراسی و ارزش‌های دینی در حجم زیادی انجام می‌شده است. (James and Delvin, 2012) در یک نمونه، محقق نشان می‌دهد: مکالمات توئیتر و بالای ۲۰ درصد از وبلاگ‌ها در تونس در روز سقوط زین العابدین بن علی به رهبری و ارزیابی رهبری او اختصاص داشته، درحالی‌که این نوع مکالمات و وبلاگ‌ها در یک ماه قبل حدود ۵ درصد بوده است.

تحلیل و بررسی

به منظور بررسی نقش رسانه‌های اجتماعی در توانمندسازی مردم و تسهیل حرکت انقلابی مردم و چگونگی تأثیر آن در صورت‌بندی افکار عمومی و میزان نفوذ آن در قیام‌های بیداری اسلامی، در این بخش به بررسی و تحلیل اطلاعات مرتبط می‌پردازیم، بررسی اطلاعات موجود حاکی از آن است که فناوری‌ها و رسانه‌های اجتماعی ضمن بسترسازی جهت ظهور نسل جدیدی از شهروندان کشورهای عربی که به نت زیست‌ها / شهروندان شبکه‌ای معروف هستند (Tkacheva et al, 2013:41) نقش تأثیرگذاری در اعتراضات و انقلاب‌ها داشته‌اند؛ زیرا استفاده از آنها آسان، رافع برخی موانع سیاسی و همه‌گیر بوده است. (Alam, 2012:33)

شکل (۴): پرکارترین شبکه‌های اجتماعی در برخی کشورهای عربی

(شکل ۴) به وضوح جایگاه انواع شبکه‌های اجتماعی نزد شهروندان برخی کشورهای عربی به‌ویژه مصر و تونس را نشان می‌دهد.

براساس گزارش رسانه‌های اجتماعی در جریان تحولات کشورهای عربی، نرخ نفوذ فیس بوک ۷ / ۲۷ بوده است و این گزارش نشان می‌دهد حدود دو میلیون نفر از مردم کشورهای عربی به کاربران فیس بوک اضافه شده‌اند و در همین زمان تقریباً ۱۵۰۰ توئیتر در روز از سوی ۲۰۴ / ۱۳۱ کاربر توئیتر منتقل شده است.

علت اصلی این موضوع این است که رسانه‌های اجتماعی مزایایی در پخش گسترده و سریع

پیام‌ها نسبت به آنها رادیو و تلویزیون داشته‌اند، آن هم رادیو، تلویزیونی که کاملاً در اختیار دولت‌ها بوده‌اند، و شهروندان کمتر فرصتی برای ابراز صدای خود در اختیار داشتند.

به طور کلی در هر حرکت اعتراضی، کلید اصلی تحریک، تحریض و الهام بخشی به افراد است که این از طرق مختلف به وقوع می‌پیوندد و سبب می‌شود مردم از خانه‌ها خارج شده و به خیابان‌ها بیایند و در مقابل حکومت صف‌آرایی کنند و انجام این مهم در جریان تحولات بیداری سیاسی - اسلامی توسط رسانه‌های اجتماعی تأیید شده است.

در فرایند تحولات، تصاویر وحشتناکی توسط شهروندان تولید و از طریق رسانه‌های اجتماعی به صورت گسترده، منتشر شد، مخصوصاً از طریق توئیتر و فیس بوک.

این شاهدهی است از آنچه شنکر و همکاران مدعی‌اند، ارتباطات و فناوری اطلاعاتی، به ویژه رسانه‌های اجتماعی در حال رشد، نقش قاطعی در تحولات کشورهای عربی ایفا نمودند. (Shenker et al, 2011) قدرت شبکه‌ای رسانه‌های اجتماعی یکی از مهم‌ترین کار ویژه‌ها در توانمندسازی آنلاین گروه‌های غیررسمی بود که خیلی سریع، ارزان و راحت انجام شد، بدون اینکه برنامه قبلی وجود داشته باشد.

در مجموع، شبکه‌های اجتماعی محور اصلی اجرای توانمند ساز فردی و جمعی بوده‌اند که بخشی از آنها عبارتند از:

۱. دسترسی به اطلاعات و تبادل تجربه که اساساً متضمن الگویی از ارتباطات است؛ (پالمر و دیگران، ۱۳۶۷: ۴۰)
۲. کنترل و نظارت کاربران به عنوان دستاوردی از فناوری جدید در فرایند ارتباط برای کاربران؛ (مهرداد، ۱۳۸۰: ۲۹)
۳. یادگیری همراه با مشارکت، به عنوان یک ارتباط متقابل؛ (چامسکی، ۱۳۸۲: ۳۳)
۴. کنش به عنوان یک جمع هم افزا، برای غلبه بر ترس و کشف روزه‌های امید (کاستلز، ۱۳۹۳: ۱۹۰) و اعلام اینکه شهروند تنها قادر به هیچ کاری نیست؛ (لا پی یر، ۱۳۷۵: ۶)
۵. لذت بخش نمودن با هم بودن؛ زیرا مردم شبکه‌هایی می‌سازند تا با دیگران باشند و با دیگرانی باشند که می‌خواهند با آنها باشند؛ (کاستلز، ۱۳۹۳: ۱۹۷)
۶. شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و اعتماد بین شهروندان به عنوان منبع کنش جمعی؛ (ازکیا و غفاری، ۱۳۹۰: ۳۸۵)
۷. عمومی‌سازی مشکلات، از طریق راه‌اندازی یک گفتگو و مناظره پیرامون مسائل؛ (ایو دور ماگن و موشار، ۱۳۸۹: ۲۹۱)

۸. رشد سیاسی که متضمن نوعی بیداری سیاسی است و از طریق آن رعایای سابق به شهروندان فعال و متعهد تبدیل می‌شوند؛ (داد و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۰۵)

۹. ارتباط متقارن، برابر و بدون کمترین قشربندی؛

۱۰. حس تحرک بی‌سابقه، موضوعی که به زعم هانتینگتون علت نابودی رژیم‌های پیشین در شرق است. (هانتینگتون، ۱۳۹۲: ۳۸۹)

فی الجمله به نظر می‌رسد این رسانه‌ها با در اختیار گذاردن فناوری اقدام جمعی (عجم اوغلو، رابینسن، ۱۳۹۰: ۳۴۵)، که نتیجه انواع مختلف توانمندسازی شهروندان است، نقش موفقی در کشاندن معترضین به خیابان‌ها داشته‌اند. موسی معتقد است در جریان تحولات کشورهای عربی، توئیتر، فیس بوک و یوتیوب «سه بزرگ» بوده‌اند. (Moussa, 2011)

به عبارتی دیگر رسانه‌های اجتماعی و فناوری‌های ارتباطی برای شهروندان فاقد صدای کشورهای عربی از جمله مصر و تونس که دولت متبوعشان در گزارش‌های مختلف از جمله گزارش گزارشگران بدون مرز در لیست ۱۵ گانه از «دشمنان اینترنت» محسوب می‌شدند (Comninas, 2011) فرصت‌ها و مهارت‌های منحصر به فردی فراهم نمودند، این رسانه‌ها توانستند عرصه‌های شهروندان را گسترش داده و بر توانایی تأثیرگذاری آنها بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی، انتقاد از حاکمیت، کاهش دخالت دولت در عرصه‌های خصوصی، کمک به فضای نقد از حاکمیت، افزایش حساسیت شهروندان نسبت به حقوق شهروندی، آگاهی از عملکردها و کارکردهای سیاستمداران بسیار مؤثر باشند. (شمسینی غیاثوند، ۱۳۹۱)

فارس و ولید با تحلیل ظرفیت رسانه‌های جدید معتقدند، رسانه‌های اجتماعی ظرفیت بسیار بالایی برای کنشگری و سیاست ورزی ارائه می‌نمایند (Phares and Valid, 2010) و یکی از بهترین مصادیق عینی آن تحولات بیداری اسلامی کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا بوده است که شهروندان آنها معتقدند: رسانه‌های جدید و از جمله شبکه‌های اجتماعی، فرصت مشارکت در انقلاب، مطرح شدن حتی یک نوجوان به عنوان یک فرد، تأمین منابع خبری و تسهیل و تقویت پیوند با دیگران (Perwaize, 2014:69-70)، را برای آنها فراهم نموده است.

نتیجه

محور اصلی این نوشتار به طور خاص نقش رسانه‌های اجتماعی در توانمندسازی و بالا بردن ظرفیت‌های مردم و تسهیل فرایند تحولات و انقلاب‌های بیداری اسلامی در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا بود. برخی معتقدند قرن حاضر را باید دوره روشنگری و فصل جدیدی در آگاهی و

اندیشه مردم جهان عرب دانست و مهم‌ترین عنصر این تغییر و تحول نیز گسترش فناوری رسانه‌ای و اطلاعاتی به‌شمار می‌رود. (Hourani, 1992)

در بررسی نقش شبکه رسانه‌های اجتماعی می‌توان گفت که رسانه‌های اجتماعی در جریان تحولات یکی از منابع اصلی مورد رجوع مردم بوده، هرچند قبل از شروع تحولات ضریب نفوذ پایین‌تری داشتند.

رسانه‌های اجتماعی در شرایط انقلابی در ایجاد و افزایش آگاهی و ارائه اطلاعات و اخبار، نقش نوعی جایگزین برای رسانه‌های رسمی ایفا نموده و سبب شدند تا از یک سو نشان دهد که حرکت‌های مردمی لزوماً متکی به پوشش جریان‌های اصلی رسانه‌ای نیستند (Tkacheva et al 2013:36) و از سوی دیگر برای اینکه مردم به حق‌شان برسند، باید با هم متحد شوند، از حکومت ترسی نداشته و مشکلات و دردهای خود را به اشتراک گذارند و با بالا بردن مهارت و توانمندی خود، زمینه بسیج و کنش جمعی علیه حکومت و تحول انقلابی را فراهم نمایند.

منابع و مأخذ

۱. آرنت، هانا، ۱۳۸۱، *انقلاب*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، خوارزمی.
۲. ابطیحی، سید حسین و سعید عابسی، ۱۳۹۳، *توانمندسازی، واگذاری کار و تفویض اختیار*، تهران، نشر فوژان.
۳. اسلامی، روح‌الله، ۱۳۹۳، *رهایی یا انقیاد*، تهران، انتشارات تیسرا.
۴. اقارب پرست، محمدرضا و هادی مهربان فر، ۱۳۹۱، *بیداری اسلامی در خاورمیانه و شمال آفریقا، تلاقی اسلام‌خواهی و استبدادستیزی*، اصغر افتخاری، بیداری اسلامی و تحولات منطقه‌ای، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۵. امام جمعه‌زاده، سید جواد؛ رستم جبری، ساناز و فرزاد محمدزاده ابراهیمی، ۱۳۹۳، «دومینوی تحولات عربی در بستر جهانی شدن و توسعه ارتباطات»، *علوم سیاسی*، سال دهم، شماره ۲۸.
۶. ایو دورماگن، ژان و دانیل موشار، ۱۳۸۹، *مبانی جامعه‌شناسی سیاسی*، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران، نشر آگه.
۷. پالمر، مونتی؛ اشتون، لاری و چارلز گایل، ۱۳۶۷، *نگرشی جدید به علم سیاست*، ترجمه منوچهر شعاعی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

۸. تیلی، چارلز، ۱۳۸۹، *جنش‌های اجتماعی ۲۰۰۴ - ۱۷۶۸*، ترجمه علی مرشد زاده، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۹. چامسکی، نوام، ۱۳۸۲، *فهم قدرت*، درمیشل، پیترو، نوفل جان، برگزیده اندیشه‌های نو، چامسکی، ترجمه احمد عظیمی بلوریان، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
۱۰. حاتمی، محمدرضا، ۱۳۸۹، «نقش و کارکرد رسانه با تأکید بر اینترنت در تحولات جهان عرب»، *رسانه*، سال ۲۱، شماره ۴ - ۳.
۱۱. حسن زاده، محمد؛ نویدی، فاطمه و سید مهدی حسینی، ۱۳۸۸، *عصر اطلاعات و دولت دسترسی‌پذیر*، تهران، نشر کتابدار.
۱۲. داد، سی. ایچ؛ اشمیت، م. گک؛ اینگلهارت، رانلد؛ بوآ، کارلز؛ پای، لوشن؛ دال، رابرت؛ مور، میک و ساموئل هانتینگتن، ۱۳۷۶، *مراحل و عوامل و موانع رشد سیاسی*، ترجمه عزت‌الله فولادوند، تهران، نشر ماهی.
۱۳. ذوالفقاری، مهدی، ۱۳۹۲، *انقلاب اسلامی ایران و بیداری اسلامی در منطقه*، تهران، خبرگزاری فارس.
۱۴. رابرت گرتد، ۱۳۷۹، *انسان‌ها چرا شورش می‌کنند*، ترجمه علی مرشدی زاده، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۵. رشیدپور، ابراهیم، ۱۳۵۲، *آینه‌های جیبی آقای مک لوهان*، تهران، انتشارات سروش.
۱۶. سلطان آبادی، محمود، ۱۳۹۳، *روزنامه‌نگاری در رسانه‌های اجتماعی*، تهران، انتشارات ثانیه.
۱۷. شمسینی غیاثوند، حسن، ۱۳۹۱، «جایگاه رسانه‌های نوین در تحولات نوین عرب»، *فصلنامه تخصصی علوم سیاسی*، سال هشتم، شماره ۱۹.
۱۸. عجم اغلو، دارون و رایینسن، جیمز، ۱۳۹۰، *ریشه‌های اقتصادی دیکتاتوری و دموکراسی*، ترجمه جعفر خیرخواهان و علی سرزعی، تهران، انتشارات کویر.
۱۹. فرهنگی، علی‌اکبر؛ دانایی، ابوالفضل و رقیه جامع، ۱۳۹۰، *ارتباطات توسعه در جهان سوم*، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
۲۰. فورن، جان، ۱۳۹۰، *نظریه‌پردازی انقلاب‌ها*، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران، نشر نی.
۲۱. قزوینی حائری، یاسر، ۱۳۹۲، *سونامی در جهان عرب*، تهران، امیرکبیر.
۲۲. کارااکاپیلدوس، نیکومن، ۱۳۹۴، *اجتماعات یادگیری مبتنی بر شبکه*، ترجمه علیرضا مقدم؛ حسین

- ابراهیم آبادی و فاطمه موسالو، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۲۳. کاستلز، مانوئل، ۱۳۹۳، شبکه‌های خشم و امید، ترجمه مجتبی علی پور، تهران، نشر مرکز.
۲۴. کرم‌اللهی، نعمت، ۱۳۹۰، اینترنت و دین‌داری، قم، بوستان کتاب.
۲۵. گرام، گوردن، ۱۳۹۳، جستارهای فلسفی در ماهیت اینترنت، ترجمه محمدرضا ایمن ناصری، تهران، کویر.
۲۶. لابی‌یر، ژان ویلیام، ۱۳۹۲، قدرت سیاسی، ترجمه بزرگ نادرزاده، تهران، نشر فرزانه روز.
۲۷. لاور، رابرت اچ، ۱۳۷۲، دیدگاه‌هایی درباره دگرگونی اجتماعی، ترجمه کاووس سیدامامی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۲۸. مارشال، گوردون، ۱۳۸۲، فرهنگ جامعه‌شناسی آکسفورد، ترجمه سمیر مشیرزاده، تهران، بنیاد حقوقی میزان.
۲۹. محسنی، منوچهر، ۱۳۸۰، جامعه‌شناسی اطلاعاتی، تهران، نشر دیدار.
۳۰. منتظر قائم، مهدی و عزیز تارتار، ۱۳۸۴، «اینترنت، سرمایه اجتماعی و گروه‌های خاموش»، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال اول، شماره ۴.
۳۱. مهرداد، هرمز، ۱۳۸۰، مقدمه‌ای بر نظریات و مفاهیم ارتباط جمعی، تهران، فاران.
۳۲. مهرمحمدی، محمود، ۱۳۹۱، «بازشناسی مهارت‌های اساسی زندگی در عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات»، تعلیم و تربیت، شماره ۱۱۱.
۳۳. نای، جوزن، ۱۳۸۷، رهبری و قدرت هوشمند، ترجمه محمود گلشن پژوه، الهام شوشتری زاده، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
۳۴. هانتینگتون، سموئل، ۱۳۹۲، سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ترجمه محسن گلائی، تهران، نشر علم.
۳۵. وبستر، فرانک، ۱۳۸۰، نظریه‌های جامعه اطلاعاتی، ترجمه اسماعیل قدیمی، تهران، قصیده سرا.
۳۶. ویندال، سون؛ بنو، سیگنایرز و السون جین، کاربرد نظریه‌های ارتباطات، ترجمه علیرضا دهقان، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
37. Aghawal 'Nitini;Lim Merlyna 'Wigand 'Rolf T (2014) Online collection Action 'London:Springer.
38. Alam'Mai, 2012, the Role Of and Impact Of SocialMedia Networks on Arab

Spring: A case Study on Egyptian Revolution ' A thesis Submitted to School of Global Affairs and Public Policy 'The American University In Cairo.

39. Alterman & Jon, B, 2011, "The revolution will not Be Tweeted" Washington quarterly, 34(4).
40. Altes, Karen, 2009, "Social Media: Young professionals Effect change in the workplace" journal of property management 74(5).
41. Arab social media Report2, 2011, Dubai school of Government, "Civil movements: The Impact of facebook and Twitter".
42. Axford Barrie, 2011, "Talk a bout a Revolution: Social media and the MENA Uprising" Globalization. 8(5).
43. Ben Moussa M, 2011, The use of the internet by Islamic social Movements: the case of justice and charity wenstminster papers in communication and culture 18(2).
44. Combaz 'Emilie; & mcloughlin' Claire, 2014, Voice'Empowerment and Accountability' Birmingham: university of Birmingham.
45. Comninas 'Alex, 2011, Twitter Revolution and Cyber Crackdowns Association for Progressive Communications (ASC).
46. Cumunllo F & Anzera G., 2012, Will the Revolution be tweeted ?A Conceptual framework for understanding the social media and the Arab Spring .Islam and Christian -Muslim Relations.Department of Communication and Social Research 'Sapienza University of Rome 'Italy .Vol .23 No 4.
47. Hourani 'Albert, 1992, History of The Arab Peoples .Warner Books.
48. Howard, P.N., 2011, The Arab Spring's cascading effects. Miller-McCune. Retrieved on December 6, 2014 from <http://www.miller-mccune.com/politics/the-cascading-effects-of-the-arab-spring-28575/>
49. Hudson 'Leila; Kirk' Mimi; Iskandar' Adel, 2014, media Evolution on The EVE Of The Arab Spring 'The PALGRAVE Macmilan Series In International Political Communication 'New York:PalGrave:Macmilan.
50. Jacobson, 1999,
51. James & Gelvin, 2012, The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know, New York: Oxford University Press.
52. Kaplan, A. & Hainlein, M., 2010, Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. Business Horizons.53.
53. -Lake' Adam, 1995, "How Computers Affect Our Future?" ACM Crossroads Magazine.
54. Lotan, G., Graeff E., Ananny, M., Gaffiney, D., Pearce, I., & Boyd, D., 2011, The revolutions were tweeted: Information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian revolutions. Retrieved on December 6, 2014 from <http://www.danah.org/projects/IJOC-ArabSpring/>
55. Mahlouly, Dounia, 2013, Rethinking the public sphere in a digital Environment: similarities between the Eighteenth and Twenty-first centuries, from www.gla.ac.uk/media/media_27921-en.pdf.

56. Main waring simon, 2012, social media Empower people from: www.ic.Galegroup.com.
57. Noueihed, L & Warren, A., 2012, The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-revolution and the Making of a New Era, New Haven, CT:Yale University Press.
58. Perwaize ' Javeriya, 2012, Social Media and the Arab spring With Focus on the Egyption Revolution . Master Thesis in Copenhagen Business School.
59. Phares & Walid, 2010, Coming Revolution: Struggle for Freedom in the Middle East. New York: Simon & Schuster.
60. Phares & Walid, 2010, Revolutions Without Revolutionaries 'Social Media Networks And Regime 'Response In Egypt 'A Dissertation in Political Science 'University of Pennsylvannia.
61. Prokhorov, sergiy, 2012, social media and Democracy master thesis at malmo university, school of Art and Communication.
62. Rappaport'J., 1984, "Studies in Empowerment:Introduction to the Issue ."In J. Rappaport 'C. Swift 'and. Hess (Eds)Studies in empowerment:Steps Toward Understanding and action .New York' NY:The Haworh press.
63. Rosenau, Games N and Singh j.p, 2002, information Technologies and global politics, Albany: Statc university of New York press.
64. Tkacheva 'Olesya; Schwartz'Lowell H .' Libicki ' Martinc.'Taylor ' Julie E. 'Martini ' Jeffry ; Boxter' Caroline, 2013, Internet Freedom &Political Space 'Rand Corporation.
65. Wheeler' Deborah L., 2006, Empowering Publics:Information Technology and Democratization in the Arab World -Lessons From Internet Cafes and Beyond 'Oxford Internet Institute 'Research Report no 11.

